

## EDEBİYAT SOSYOLOJİSİNİN BÖLÜMLERİ VE KONULARI

Hasan YAZICI\*

### Öz

Edebiyat, birbirine bağlı ağlara dayalı bir gelişim gösterir. Edebi evrimin ana bölümleri ve çeşitli konuları canlı ve somut bir bütün olarak ele alınmalıdır. Edebiyat olayını oluşturan unsurlar arasındaki bağlar düzenini tam olarak kavramak gerekir. Yazarın toplum bilimi, eserin toplumsal boyutu, basım - yayım - dağıtım, okuyucu unsurları her yönüyle aydınlık kazanırsa edebiyat, toplum ve insanlık yolunda bilinçli, dev evrensel adımlarla yürümek çok daha kolaylaşabilir.

**Anahtar Kelimeler:** Yazar, eser, basım - yayım - dağıtım, okuyucu

## PARTS AND SUBJECTS OF SOCIOLOGICAL LITERATURE

### Abstract

Literature shows a progress that depends on the webs which are tied to each other. Basic parts of literature and its various subjects must be considered as a whole. It's needed to understand the connecting system of the components that constitutes literature. It can get easier to walk on the way of literature, society and humanity with great and universal steps if the author's social knowledge, the work's social dimension, printing- publication and distribution is enlightened from every aspects.

**Keywords:** Author, work, impression, publication, distribution, reader

\* Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hasan.yazici@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7900-4378.

## Giriş

Edebiyat, birbirine bağlı ağlara dayalı bir gelişim gösterir. Edebi evrimin ana bölümleri ve çeşitli konuları canlı ve somut bir bütün olarak ele alınmalıdır. Edebiyat olayını oluşturan unsurlar arasındaki bağlar düzenini tam olarak kavramak gerekir. Yazarın toplum bilimi, eserin toplumsal boyutu, basım-yayım-dağıtım, okuyucu unsurları her yönüyle aydınlık kazanırsa edebiyat, toplum ve insanlık yolunda bilinçli, dev evrensel adımlarla yürümek çok daha kolaylaşabilir.

Edebiyat dünyası bir yazarlar topluluğunun ötesinde edebiyatla ilişkili insanlar bütünüdür: Yayıncılar, dergi yönetmenleri, yazarlar, öğretmenler, yorumcular, eleştirmenler vd arasında nesnel bağıntılar içerir. Edebiyat sosyolojisi, yazarı, okuru, eseri, dergileri ve yayıncıları bir arada yorumlayabilme imkânı sunan kuşatıcı bakış açısına sahiptir (Dündar, 2007: 7).

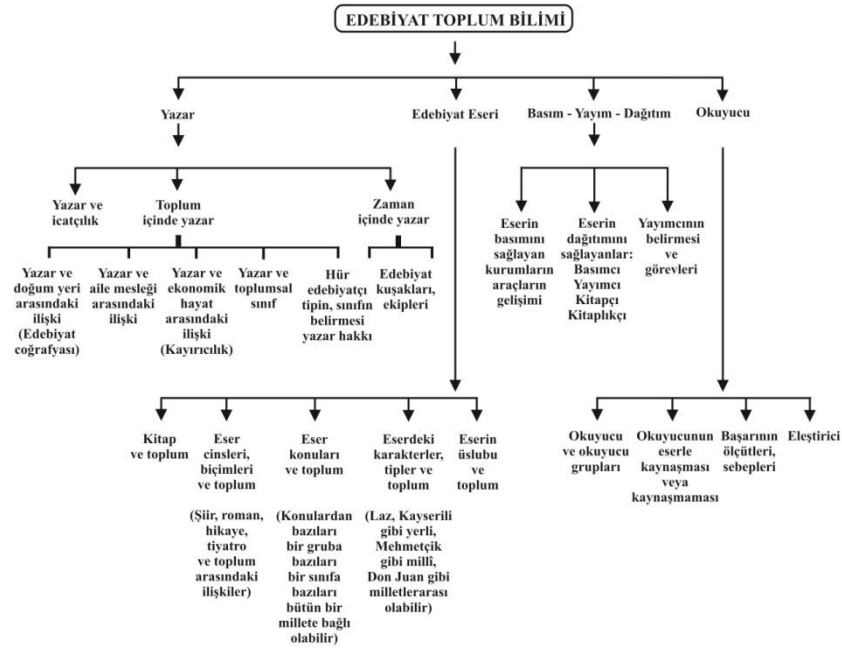
Edebiyat sosyolojisi, salt edebî metinlerin yorumu ile açıklanamaz. Edebiyat sadece metin olarak varlık kazanmaz. Edebiyat ilişkileri, yazar/edebiyatçı-toplum, yazar/edebiyatçı-okur, metin-okur, kitap-yayımcı, metin-ideoloji vb. değişik bağlantılarla oluşur. Edebiyat bir ilişkiler ortamıdır. Edebiyat bir ortam meselesidir. Belirtilen bağlantılar edebiyat sosyolojisinde en az edebî metinlerin sosyolojik okunması kadar değerli konumlara sahiptir. Edebiyat sosyolojisi edebî metinlerin merkezî önemini teslim eder. Varlık alanını ve işlemlerini edebî metinlerin uzandığı temel noktalarda aramaya çalışır. Edebiyat ilişkileri asıl yataktır.

Edebiyat sosyolojisi incelemesi sadece edebiyat metinlerinin sosyolojik okuması ile sınırlanmaz. Edebî metinlerin sosyolojik okuması/eleştirisi, edebiyat sosyolojisi incelemesinin bir yönüdür ve kesinlikle bütünü değildir. Yazar/edebiyatçı, okur ve toplum merkezli incelemeler birer edebiyat sosyolojisi incelemesidir. Okuyucu gruplarını, yazar tiplerini, farklı insan topluluklarını dramatik bir kurgu içinde sunar, yazar ve okuyucuların sosyal sınıfları içindeki konumlarını ele alır. Amaç, edebiyat ilişkilerinden hareketle toplumsal olanı açıklamak, toplumsal ilişkilerle edebiyat ilişkilerinin buluşma noktalarını analiz etmektir (Alver, 2012: 7).

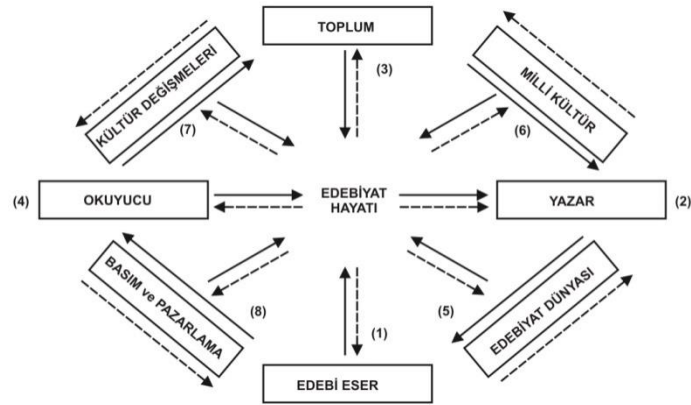
Edebiyat sosyolojisi incelemesi bir nedenler, bir arka plan araştırmasıdır. Bir toplumun sosyo-politik durumu, tarihî dönem ve konumu ile edebiyat arasındaki bağ, edebiyatın ortaya çıkış şartları ve kendini oluşturma süreci, edebiyatın kimlik oluşumuna etkileri/katkıları, toplumun edebiyata ilişkin algısı, toplumda rağbet gören edebî türler yahut ilgi duyulmayan türler, edebiyatın popülerleşmesi, edebî zevkin oluşup oluşmaması, edebî akımların hangi dönemde hangi sebeplerle ortaya çıktığı, piyasa-edebiyat ilişkileri, edebiyat ile siyasî-sosyal-ekonomik dönüşümler arasındaki bağ, yazar-eser-okur üçgeni, edebî kamuoyunun oluşumu, yazarın sosyal muhiti, edebî metinlerin birey ve topluma etkisi, edebî metinlerin bir milletin hayatındaki yeri vb. birçok mesele edebiyat sosyolojisinin inceleme alanına girer. Edebiyat sosyolojisi incelemesi, toplum-edebiyat bağlantısıyla ilgili bütün alan ve problemlere duyarlı bir konumdur (Alver, 2012: 8).

Edebiyat, birbirine bağlı ağlara dayalı bir gelişim gösterir. Edebiyat olayı birbirini izleyen dört evreden geçerek evrimini tamamlar:

- 1- Yazar
- 2- Eser
- 3- Basım - Yayım - Dağıtım
- 4- Okuyucu



Edebiyat olayını canlı ve somut bir bütün olarak ele alan bir edebiyat toplum biliminin ana bölümleri ve çeşitli konuları şeması (Kösemihal, 1964-1966: 37).



Edebiyat olayını oluşturan unsurlar arasındaki bağlar düzeni şeması (Tural, 1982: 35)

**1. Yazar**

Kültürel icadın gerçek öznesi izole olmuş bireyler değil sosyal gruplardır (Goldmann, 2005: 13). Yazar, belirli bir kültürel çevrede ve belirli statüsü olan bir toplum kesiminde doğar. Bir başka toplum tipi olan belirli okullarda okur. Belirli nitelikleri olan sanatsal bir çevrede belirli kişilerle iletişim kurar, etkilenir. Yazarlık mesleği, yazar kuruluşları, yazarın ideolojisi gibi unsurlarla beslenir. Yazar, sanatçı olana kadar pek çok toplumsal kategori ile iç içe bulunur.

Edebiyat eserini meydana getiren yazarın kişiliği bir yandan tabiatın bedene olan etkileriyle bir yandan toplumsal çevrenin türlü etkileriyle biçimlenir. Edebiyat toplum biliminin yazar toplum bilimi bölümü yazarın kişiliğinin somut bütünlüğünü göz önünde tutar. Hangi toplumsal bağlamların hangi yazarlık biçimlerini doğurduğunu irdeler.

Yazarlığın oluşumunu sağlayan toplumsal, teknolojik, hukukî, zihnî değişimleri belirler. Sadece yazarın kişiliğinin türlü yönleriyle toplumsal çevre arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceler.

Yazar toplum bilimi üçe ayrılır:

- 1- Yazar ve icatçılık
- 2- Toplum içinde yazar
- 3- Zaman içinde yazar (Kösemihal, 1964-1966: 15).

Yazar, belli bir zamandaki belli bir toplumun belli bir sınıfın üyesidir. Kendi çevresinin normlarını, değerlerini ve beklentilerini anlatır. Edebiyat, okuyucunun okuduğu eserden çeşitli derecelerde etkilenmesi yoluyla sosyal etkileşimi etkiler. Doğruyu ima ile onaylama ve yanlışı açıkça kınama davranışları ile resmederek toplumun normlarını pekiştirir (Alver, 2012: 194). Edebî malzeme sosyal etkileşimin daha iyi anlaşılmasına yol gösterir. Her yazar belli bir toplum üyesi olmak açısından toplumsal bir varlıktır (Wellek vd., 1983: 126). Ait olduğu kültürel ve toplumsal iklimin bütün özelliklerine açıktır. Sanatçı, gerçeği anlatırken zorunlu olarak tarihî ve toplumsal gerçekleri ifade eder. Yazar ile yaşadığı çağ arasında bir uyuma vardır (Wellek vd., 1983: 125). Yazar fildişi kulede yaşamaz. Hayata dokunmadan hayat hakkında ahkâm kesen bir figür değildir. Bir ortamın ve dünyanın insanıdır. Daha işin başında hayata bağlıdır. Hayata ilişkin bir tavır ve yaklaşımı vardır. Edebiyat bir tavır alıştır. Yazarlar, çağdaşlarının düşüncelerini, hislerini dile getirirler. Büyüklükleri ifade güçlerindedir. Şöhret, temeldeki heyecanın ortaklaşa oluşundan ileri gelir (Meriç, 1971, IV: 86: 9).

Sanatçıda kendinden önceki ve kendi dışındaki toplumsalın uzanımları belirlenir. Sanatçı, hayattan gelen ortaklaşa, toplulukla ilgili etkilerin merkezidir (Meriç, 1971, IV: 86: 10). Ferdin duygu ve düşüncelerinin kaynağı, içinde yetiştiği kültür çevresidir (Erkal, 1987: 129). Zaman zaman toplumsal olaylar sanatçıları yetiştirmiş, zaman zaman sanatçılar yeni toplumsal olayların doğmasına sebep olmuşlardır (Banarlı, 1948: 6). Her insan içinde doğup büyüdüğü ve yaşadığı toplum ve kültür içeriği ile devamlı, karşılıklı bir etkileşim ve tamlama hâlinindedir. Etkileşim ve tamlama sanatçının duygu, düşünce ve davranışlarla bağlı bulunduğu kültürün ve toplumun izlerini kolaylıkla göz önüne serer. Duygu, düşünce ve davranışlardaki izler nesnelleşir, maddeye yansır (Özdemir, 1977: 32). Edebiyatla var oluş arasında yakın bir ilişki vardır. Edebiyatın dili var oluşun ana dilidir. Yazı, kendinden uzaklaşan, kendine yabancılaşan var oluşun yeniden kendine dönüşünü sağlar. Var oluşun kendine dönmesi, kendisini kendi bakışının nesnesi, öncelikli sorun hâline getirmesidir. Başlıca kendini bilme, anlama biçimlerinden biridir. Felsefe özün tasvirini yapsa bile var oluşun ilk fişkırmışını tam, tek ve geçici gerçekliği içinde ancak roman canlandırabilir (Foulquieu, 1991: 35). Yazar, var oluşumuzu, var oluş sınırlarımızı duyurur. Birşeyin var oluşsal olması, tarihî ve kültürel, bilinç ve hürriyet ürünü olmasıdır. Eser, insan davranışlarını, duygusal, zihinsel, toplumsal ve ruhî deneyimlerini en yoğun biçimde açığa çıkarır. Yazar, varlığın dili, gözü, kulağı, aklı, vicdanı, kalbi ve bilincidir. Yazar çok defa geldiği toplumsal sınıfın görüşlerini ifade eder, toplumsal sınıfın bir tür sözcüsü olur (Karpata, 1971: 6).

Toplum, ıstırap çekiyorsa sanatçı, ister istemez toplumun çektiği ıstırapı işler. Çünkü sanatçı, toplumun içinde yaşayan bir insandır. Toplum bir ülkü peşinde koşmak ihtiyacını duyuyorsa sanatçı önce toplumsal ihtiyacın yetiştirdiği bir insan olur sonra toplumsal ihtiyacı haykırır.

Toplumsal ülkü sanatçının eseri ile en güzel ifadesini bulur. Hemen toplumun türlü insan kümeleri arasında yayılır. İşçi, tüccar, köylü, şehirlî gibi türlü kümeler arasında türlü izler bırakır. Yeni yeni toplum hareketlerine titreşmelerine sebep olur (Banarlı, 1948: 6).

Edebiyat ne kadar soyutlamalara giderse gitsin, çağının gerçekleri ile doğrudan veya dolaylı bir biçimde etkileşim içindedir. Her sanatçı, ister istemez kendi çağının türküsünü söyler. Veya eskiden söylenmiş türküleri tekrarlar (Özdenören, 1986: 46). Tarihin olguları arı bir biçimde var olmazlar, olamazlar: Her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansılar.

Sanatçı, yaşadığı çağın hayat tarzının ve düşünce şeklinin bir tercümanıdır. Çeşitli şekillerde çevresinin kendi kişiliği üzerinde oluşturduğu etkileri şekillendirerek topluma sunar. Hatta meydana getirdiği eserle geleceğe seslenir (Erkal, 1987: 130). Edebî şahsiyetler, hiç olmazsa geniş ölçüde ortaklaşa hayatın temsilcileri veya sembolleridir. Sanatçılar belli bir anda gelen ışınları bir merkezde toplayan sonra türlü bileşimlerden geçirerek topluma yollayan odaklardır. Dolayısıyla yazarları incelerken toplum bilimi ile ilgili bir bilgi elde ederiz (Meriç, 1976, II: 18). Çevre yazarı damgalar. Yazarın tepkisi türlü biçimlerde belirebilir: Uyum, ret veya isyan. Yahut yazar başka çevrelerden gelen etkilerle çevresinden aldıklarını kaynaştırır (Meriç, 1971, III: 10). Ait olduğu ortama etki eden bir öznedir. Ortamı dönüştürebilir, ortamın şartlarını tersine çevirebilir. Belli bir toplumsal sınıfın fertlerinde belli bir düşünme ve hissetme tarzı göze çarpar (Meriç, 1971, III: 11). Dünya görüşü, bazen ideoloji ve düşünce yazar için vazgeçilmezdir. Dünya görüşü, eserin hangi düşünsel, siyasî ve toplumsal bağlamda ortaya çıktığının ipuçlarını verir (Alver, 2012: 32). Hiçbir sanatçı, kendisinden sonrakilere iletmek istediği bütün bir dünya görüşünü tek başına veremez. Sanatçının tek başına vereceği dünya görüşü, hayat anlayışı, geçmişteki sanatçıların görüşleriyle ilişkisi bakımından değerlendirilebilir. Sanatçı, tek başına değerlendirilemez. Sanatçıyı ölümlerin arasına yerleştirip eserlerini ölümlerinkine ile karşılaştırmak gerekir (Eliot, 1983: 21).

Her yeni eserin olumlu veya olumsuz, kendisinden evvel gelenlerle bir yığın münasebeti, alakası vardır. Yeni tanıdığı XVIII. yüzyıl filozoflarını, okuduğu Victor Hugo'yu taklit eden Namık Kemal, gerçekte dirsek çevirdiği eski Türk şiirinin ve nesrinin tesiri altındadır (Şahin, 2007: 78).

Yazar figürü, edebiyatın failidir. Edebiyat oluşumunu fiile geçiren kişidir. Edebî etkinliğin içerisinde işleyen, atfedilen, tahayyül edilen mecazî, figüral varlıktır (Alver, 2012: 63). İcracı ve temsilci iki yönü vardır.

Matbaanın icadı, telif hakları kavramının ortaya çıkışı, kurumlaşması, yayın piyasasının oluşumu, edebiyatın demokratikleşmesi, sekülerleşme, bireyselleşme gibi süreçlerle modern yazar figürü oluşmuştur (Alver, 2012: 64).

Romantik yazarla yazarlığın temel mecazı aynadan lambaya doğru evrilmiştir. Önceki zamanların dünyaya ayna tutan yazarının yerine gerçek ve tekil bir kökenden kaynaklanan ışığı yayan lamba gibi bir yazar figürü geçmiştir (Bennett, 2005: 59).

## 2. Eser

Kitap genel olarak rasyonel, pozitivist, akılcı dünyada aydın bireyin ve modern toplumun kutsadığı bir nesne ve bilgi kaynağıdır (Alver, 2012: 137). Eser; yazar, okur ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkan diğer süreçlerin karmaşık ve etkili bir sunumudur. Edebiyat eseri ile toplum arasındaki ilişki karşılıklıdır.

Bir edebiyat eserinin başarısı, kalıcılığı, ileride yeniden rağbet kazanması yahut bir yazarın şöhret ve itibarı esasen sosyal bir olaydır (Wellek vd., 1983: 133). Edebiyat eserinin sınırını kesinlikle çizmek imkânsızdır. Edebiyat kitabı tüketimi, edebiyat kitabı okumaktan ayrıdır. Herhangi bir edebiyat kitabı, okumaktan başka bir amaçla satın alınabilir.

Eser sanatkârdan bağımsız bir şekilde ortaya çıkamaz. Toplumsal bir varlık olan yazar eserine yansır. Eserden bahsetmek bir yönüyle yazardan bahsetmektir (İzzetbegoviç, 1987: 170).

Her eser kısmen otobiyografik özellikler taşır. Herkes eserde kendinden bir parça bulabilir.

Edebiyat eserini, toplum veya sınıflardan sıyrılmış soyut bir olay olarak görmek mümkün değildir. Edebiyat eseriyle toplumsal yapı arasında çok sıkı bir ilişki vardır (Kösemihal, 1964-1966: 26). Kültür ürünleri ve kültür ürünlerinin içindeki fikirler, tarihî, ekonomik, toplumsal ve siyasî hayatımızla yakından ilgilidirler. Edebiyat eserleri, toplumsal hayatımızın türlü durum ve şartlarından esinlenirler.

Toplumsal yapılardan kaynaklandıkları gibi toplumsal yapıları etkileme kudretine sahiptirler (Özdemir, 1977: 37). Her toplumda kendileri toplumdaki birşeyler aldıkları gibi toplumun çeşitli özelliklerine göre topluma kendilerinden birşeyler verirler. Toplum üzerinde etkili olurlar (Özdemir, 1977: 29).

Edebiyat eseriyle toplumsal yapı arasındaki çeşitli ilişkiler dört grupta toplanabilir:

- 1- Cinsler ve biçimler toplum bilimi
- 2- Konular toplum bilimi
- 3- Karakterler ve kişiler toplum bilimi
- 4- Üslûplar toplum bilimi (Kösemihal, 1964-1966: 26).

Biçimlerin tarihi ile toplumun tarihi arasında bağlantılar vardır. Roman, şehirlilerle zenginlerle çok sıkı bağılılığı olan bir edebiyat cinsi midir? Savaşçı kavimlerin şiirden daha çok anladıkları, kendilerini şiirde buldukları ne dereceye kadar doğrudur? Tiyatro insan sınıfları tarihinin hangi çağında hangi toplumsal biçim içinde gelişmiştir? gibi daha birçok mesele incelenir. İnceleme, edebiyat eserinin şiir, roman, hikâye, tiyatro gibi çeşitli cinsleriyle içinde doğdukları toplumlar veya sınıflar arasındaki ilişkileri zaman ve mekân içerisinde görülen değişikliklerle ortaya koyar.

Edebiyat eserlerinin konularıyla toplumlar veya sınıflar arasında derin ilişkiler bulunabilir. Konulardan bazıları bir toplumun tarihinin belirli bir çağında ya bir kısım halkına ya bir grubuna ya bir sınıfına, bazıları bütün halkına bağlı olabilir. Millî edebiyatlar, yerli edebiyat, grup, sınıf edebiyatları gibi...

Bir edebiyat eserindeki kişiler, tipler, karakterlerle eserin belirlediği toplumsal çevre arasında ilişkiler vardır. Tipler, kişiler bazen bir bölgeyle ilgili olabilirler meselâ bizdeki Laz, Kayserili tipi gibi. Bazen bütün tipler bütün bir toplumla ilgili olur. Mehmetçik tipi, millî kahramanlar gibi. Bazen tipler bir toplumdaki bir millettense daha geniş bir bütüne bağlı bulunabilir, çok geniş bir coğrafya veya kültür alanının ortak bir tipi, bir kahramanı olabilir. Meselâ Don Juan tipinin millî sınırları aşması, milletlerarası bir karakter taşıması gibi.

Lukacs'ın Modern Tiyatro'yu yazdığı dönemde düşüncesini formüle ederken Simmel'in biçimler sosyolojisinin etkisiyle kullandığı terimler bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Esere 1911'de yazdığı ön sözde şöyle diyor: "Dolayısıyla bu kitabın temel sorusu 'modern tiyatro var mıdır ve nasıl bir üsluba sahiptir' olacak. Ancak soru, üsluba dair her soru gibi öncelikle sosyolojik bir sorudur... Sosyolojik çözümlemenin sanat söz konusu olduğunda düştüğü en büyük hata şu: Sanatsal icatlarda sadece içerikleri önemseyip inceliyor ve bunlarla verili ekonomik ilişkileri düz bir çizgi ile birbirine bağlıyor. Oysa edebiyatta asıl toplumsal olan biçimdir... Biçim toplumsal gerçekliktir, ruhun hayatına bütün canlılığıyla katılır. Dolayısıyla sadece hayat üzerinde fiilde bulunan ve deneyimleri şekillendiren bir etken olarak değil kendisi de hayatça şekillendirilen bir etken olarak işler."

Biçim sadece dolayımlayıcı bir unsur olarak yazar ile alıcıyı birbirine bağlayıp edebiyatı toplumsal bir olgu hâline getiren bir ilke olarak değil biçimlenecek malzeme ile olan ilişkisi bakımından sosyolojiktir. Her biçim hayata dair bir değerlendirme, bir yargıdır (Moretti, 2005: 19-20).

Bir eserin üslûbuna bakarak eserin içinde doğduğu toplumun tarihinin hangi çağına hangi yüzyılına bağlı olduğunu kestirebiliriz (Kösemihal, 1964-1966: 27). "Mecazi ifadeler, düz ifadeden farklı olarak konuşanın yöneliş ve tutkularına işaret eder böylece sadece çıplak hakikati vurgulayan basit ifadenin tersine ruhta şu ya da bu fikrin izini bırakır" (Moretti, 2005: 5).

Her edebiyat eseri bir toplumsal olaydır. Ferdin eseridir ama ferdin toplumsal eseridir. Edebiyat eserinin ana özelliği, fertle toplum arasında bir bildirişim aracı olmasıdır. Yazarı bir haberin yayıcısı, okuyucuyu haberin alıcısı olarak ele alabiliriz. Her edebiyat olayını "verici-haber alıcı" biçimindeki düşünmeden yapılan iletişim şeması içinde düşünebiliriz. Bir uçta yazar, bir hayat olayını, bir hayat deneyimini dil ile ifade eder, diğer uçta yine dil, okuyucuya bir deneyim sunar (Güllülü, 1982: 13-14). Hirn'ün "Okuyucu olmadan sanat olmaz" sözü ile Tolstoy'un "Sanat bir dildir" sözü aynı gerçeğin ifadesidir. Her kitapta yazar ve okuyucu olmak üzere daima iki insan vardır. Fakat okuyucu fert hâlinde değildir. Ortaklaşa, toplulukla ilgili bir varlık hâlinindedir. Edebiyat eseri yazarın düşüncesini okuyucuya ulaştırır. Okuyucu eserde daha önce vardır. Yazar belli bir okuyucuya seslenir. Söyleyeceklerini muhatabına göre seçer ve ayarlar. Yazmak bir davete uymaktır. Eseri okuyucu farkında olmadan ısmarlar (Meriç, 1976, I: 5). Eser daha kaleme alınırken okuyucunun etkisini taşır. Eserle okuyucu birbirinden ayıramaz.

Etkiyi yapan yazarın kendisi değil eseridir. Edebî eserin ortaya koyduğu durum ile okuyucunun zihni algılaması arasında fark, estetik mesafe vardır. Eser ayrı okuyucu gruplarında farklı, başka başka etkiler yapar. Her nesil Descartes veya Rousseau'da kendini okur. Kendine göre ve kendi ihtiyaçlarına uygun bir Descartes veya Rousseau oluşturur. Kitap, yaşayan bir toplumsal olaydır (Meriç, 1976, I: 10).

Okuyucu, mutlaka bugünün okuyucusu değildir. Günün modasını isteyen okuyucu değildir, şöhreti ve paracıkları veren okuyucu değildir. İdeal bir okuyucudur. Bazen geçmişe veya geleceğe bakarak hayal edilen bir okuyucudur (Meriç, 1976, I: 10-11).

Okuma, kişiyi toplumun ortak hafızasına katar, ortak geçmişi tanıtır. Okuma süreci ortak geçmiş sürekli yeniler (Manguel, 2001: 92). Edebiyat güçlü bir şekilde özdeşleşme gerçekleştirerek okuru dönüştürür. Kitap kültürel değişim aracıdır.

Eser, bizi bütün benliğimizle etkilemeye yöneliktir. Biz benliğimizi meydana getiren bütün unsurlarla ister istemez eserin etkisi altında kalırız. Yediğimiz her şeyin hazım esnasında lezzetinden başka etkileri olduğu gibi okuduklarımızın bize verdiği zevkten başka etkileri vardır (Eliot, 1983: 110-111).

Okuduğumuz eserlerin üzerimizdeki etkilerini vicdanımızın sesine kulak vererek değerlendirirsek eserlerin edebî zevkimizi doyurmanın dışında bizi pek çok şekilde etkilediğini görürüz.

Kendimiz için kaleme aldığımız notlarla okuyucu için kaleme aldığımız kitap ayrı ayrı şeylerdir. Şairin kendisi için aldığı notlar ilerde mirasçıları veya öğrencileri tarafından basıldıkları zaman, birer toplumsal olay olurlar (Meriç, 1976, I: 10).

Edebî metnin ayrıcalıklı niteliği, metnin açıklığına bağlı olarak sürekli ve dinamik anlam katmanlarına sahip olmasıdır. Edebî ürünlerin tek yapıları anlam bütünlüğü olarak okunması çoğu zaman edebiyatın doğası ile uyumsuz. Edebî eserin farklı zaman ve mekânlar içerisinde yankılanması ve yankının çoğulluğu, edebî eserin başarısı ile düz orantılı bir biçimde okunabilir.

Bir edebiyat eserinin anlamı hiçbir zaman yazarının niyetleriyle tüketilemez. Eser bir kültürel veya tarihî bağlamından öbürüne geçtikçe eserden yazarının veya yazıldığı dönemde yaşamış olan okurun düşünmediği yeni anlamlar çıkarılabilir. Bütün edebiyat eserleri, okuyan toplumlar tarafından yeniden yazılırlar hatta bir eserin aynı zamanda bir yeniden yazımı, üretimi olmayan hiçbir okunuşu yoktur (Alver, 2012: 413-414).

Yazarın aynası okurdur. Eser yayımlanır yayımlanmaz, yazarın elinden çıkar. Artık yazarın düşüncesini ifade etmez, birbirini kovalayan nesillerin düşüncesi olur. Okuyucu kitabı devamlı yorumlar, zenginleştirir veya fakirleştirir. Eserin gerçek içeriği ancak sadece bir vasıttan ibarettir. Brunittiere'in dediği gibi Descartes'in neler düşündüğünü anlamak şüphesiz ilginçtir. Ama daha ilginç birşey var: Çağdaşları Descartes'in neler düşündüğüne inanıyorlardı? Descartes'ı nasıl anlıyor, nasıl yorumluyorlardı? Çünkü kavramlar ve prensipler bütünü ve sistemler ancak anlaşıldıkları ölçüde etki yaparlar, kavramları benimseyen, ortaya atan kadar icatçıdır. Bir başeserin macerasını takip etmek, çok defa ferdi bir düşünceden topluluğa ait, ortaklaşa düşünceye nelerin geçtiğini araştırmaktan çok, toplumsal çevrede ne gibi değişiklikler olduğunu, kaydedici bir âletten okumaktır.

Bir edebiyat eserini anlamak için kişi öncelikle şekli veya ilmî kategorileri kullanmaz, kullanamaz. Daha çok kişinin anlayışının ön yapılanması içerisinde kendisinin tarihî olarak kendine ve dünyaya karşı şekillenmiş görüşüne (inançlarına, ideolojilerine vs.) müracaat etmelidir (Alver, 2012: 414).

Bir edebî eserin ilk anlamı son anlamı olmayabilir. Bir edebî eser bilişsel ve psişik ortaklıkların sonucunda ortaya konulan bir üründür. İlk bakışta kendini ele veren anlamın sosyal gerçekliğimizle ilintisi daha fazla olabilir. Fakat metne gizlenmiş ve çoğu zaman mecazlarla imgelerle alegorilerle ve imalarla ifadelendirilmiş metnin iç anlamının gerçeklikler dünyasından büsbütün bağımsız inşa edildiği anlamına gelmez. Edebî eserlerdeki sosyolojik anlam metnin açık, ilk anlamından olduğu kadar mecazî, ikincil anlamından elde edilebilir.

Toplumdaki ortak büyük dönemeçlerin tanıkları olarak değişik söylencelerin doğumu, evrimi, yeniden canlanması veya insan ruhunun esas yapıları daha derin bir şekilde edebiyatın aynasından izlenebilir (Alver, 2012: 414-415).

Edebiyat eserleri, açıklanmayı değil bizzat içlerinde barındırdıkları her çeşit zenginlikle ve özellikle kuramsal, ilmî söylemin tek anlamlılıklar peşinde olmasının aksine çok anlamlılıklarıyla duyulmayı, hissedilmeyi, anlaşılmayı ve yorumlanmayı bekleyen eserlerdir (Alver, 2012: 416).

Yabancı ülke, yazarı bozar, değiştirir. Yazarın yabancı dildeki etkileri yazarı tanımamız bakımından hemen hemen hiçbir aydınlık getirmez. Ama yabancı ülkedeki birçok nesillerin düşünce ve duygu dünyasını tanımamızı sağlar. Dış etkiler, bazı ihtiyaçları, bazı eğilimleri daha iyi bilinçlendirir.

Kimse kitabında ölen yazarı aramaz. Her okuyucu yazarı kendisi için okur ve yazarda kendini arar. Kitaba kendisini koyar. Yazarı kendine uydurur. Şartlar değişince eser yeni yeni yorumlara bağlı tutulur. Yazarın bazı tarafları daha ortaya çıkar. Bazı tarafları fark edilmez olur. Yazarın etkisi eserinin okunduğu çağa uydurulması demektir. Kitap bir şahsiyetin ifadesi değil ortaklaşa hayatla ilgili bir olaydır (Meriç, 1976, I: 10). Geçmiş döneme ait bir eserin her türlü yorumu geçmişle bugün arasında bir diyalogdan oluşur.

Edebî metnin kurgusallığı tarihiliğinden kopararak inşa edilemez. Edebî metnin kurgusallığında saklı duranın açıklanması durumunda eserden anlaşılacak olan şey, bir yorumun öznelliğine sıkıştırılmış bilgilerden ibarettir. Ama metnin tarihselliği yorumlamanın dinamiklerini



oluşturur. Metin, tarihîliğini yazarın tarihîliğine, tarih içindeki algılama, düşünme ve yaşama biçimlerine borçludur, daha nesnel bir ifade ile bağımlıdır. Tarihî bir metinle kendi tarihîliği içerisinde karşılaşan okuyucu her karşılaşmayı bir yorum denemesinden öteye taşıyamaz. Okuyucunun eserin tarihîliğine dair sahih bilgisi yorumundaki sahihliği ortaya çıkarmasına yardımcı olacaktır.

Metin bağımlı sosyolojik analizin son ve mutlak bir yoruma karşılık geldiği söylenemez. Edebiyat sosyolojisi interdisipliner olmak zorundadır. Tarihî, siyasî, ekonomik ve toplumsal verilerin kavşağında verilerle bulaşarak toplumun biçimlendirici öğeleri olan olay ve olguların nerelerde saklı olduğunu göstermekle edebiyat sosyolojisi ayrıcalıklı bir konuma sahip olur. Edebî metinlerdeki kurgusalılıkların beslendikleri tarihî gerçeklerle ilintilendirilmesi edebiyat sosyolojisinin başlıca görevidir. Edebiyat sosyolojisi, kişisel tematik sorunları ve söylemsel araçları toplumsal sorunlara dönüştürmekle yükümlüdür (Alver, 2012: 417).

Edebiyat sosyolojisinin bir ek görevi edebiyatın içerisindeki insaniliği ve canlılığı ilmin alanına taşıyarak ilmin mekanik hareketini insanî gerçekliğine olabildiğince geri döndürmektir. Sosyoloji edebî ürünlerden ilmî bilgi edinmenin yolunu, edebî eserden estetik bir haz alabilmenin imkânına sahip olduktan sonra bulacaktır. Edebiyat sosyoloğu bir edebî metin ile karşılaşmanın gerektirdiği edebî beğeni ve değer ölçülerine veya bilince sahip olmayacaksa bile edebî eserin edebî niteliğine zarar getirecek anlama ve yorum denemelerini ilmîlik adına üretmemelidir (Alver, 2012: 418).

Bir edebiyat eseri dönemin ruhunun nesnel ruhun bir ürünüdür. Dönemin nesnel ruhu, dönemin tarihî şartları, felsefi, ilmî, dinî vd. düşünüş şekilleri, ahlakî, hukukî, siyasî düzeni veya düzenleri, yaşama sınırları anlaşılmeden edebiyat eseri anlaşılabilir (Alver, 2012: 420).

Kültürün temel niteliği üretirken üretilmektir. Hayat içerisindeki konumlanmış, bir bütüne bakışı belirleyen şeydir. Şiir bütün imalarına rağmen aidiyetini belli eder. Toplumsal gerçeklikler, aidiyetin belirginleşmesi kadar şiirde belirginleşmeler bile eğilimlerini ima ederler.

Toplumsal beğenilerin aksi ürünler toplumsal onay alamazlar. Kültür bir sürekliliktir. İstikrarı yansıttığı gibi ani kırılmaları, dışarıdan müdahaleleri belli edecek özelliğe sahiptir (Alver, 2012: 421).

Sanat, bir işi sanat eseri olarak kabul eden ve onaylayan inancın sayesinde ayakta kalan bir sistemdir. İnançın varlığı sanat eseri hakkındaki söylem üretiminin önemini gösterir: Eserin değerinin kabul görmesi ve meşruluğunun onaylanması söylem üretiminin bir belirtisidir. Sanat eserlerinin sembolik nesnelere olarak var olabilmesi için söylem üretimiyle bilinmeleri ve kabul edilmeleri gerekir. Bilinme ve kabul, eseri tanımaya ve anlamaya muktedir izler-kitlelerin ve eserin değerine olan inancın üretimi ile olur. Edebî alan, sanatın üretimi ve üretime katkıda bulunan eyleyicilerin (değer üreten eleştirmenler, yayıncılar, galeri işletenler, akademiler ve öğretmenler hatta aileler) arasındaki ilişkisel konumların oluştuğu ve oluşturduğu yerdir. Dolayımlayıcı bir kuramsal tasarım olarak alan icatçının kısmiliğine yönelik inancın eleştirisini sağlar. İnanç, edebiyat araştırmalarındaki iç yaklaşımların belirleyici yanılsamalarından biri olan millî sınırlar yanılsamasını besler: Bir edebiyat veya sanat ürününün soyutlanarak alınan edebiyat geleneğine içkin açıklayıcı ilkeyi bulmak çabasının kaynağı.

Önemli olan edebî inancın parçaları olarak sanat ve edebiyat eserlerinin algılanmasında kullanılan kategorilerin Bourdieu'ya göre çifte tarihselliği meselesidir. Kategoriler, konumlanmış ve tarihlendirilmiş bir toplumsal evrenle ilişkilendirilmiş ve kullanıcılarının toplumsal konumlarının işaretlediği kullanımlara konu olmaları açısından çifte tarihseldirler. Edebiyatçıların veya eleştirmenlerin kendilerini ve hasımlarını tanımlamak için kullandığı kavramlar süregiden

mücadelenin araçlarıdır. Bourdieu'nun tanımlamasıyla 'kültürel eserler ilmi' için zorunlu şartlardan biri, alan içindeki mücadelelerin çökmesi olarak sınıflandırma kategorilerinin reddidir. Millî veya millî edebiyat çökmenin ürünüdür. Eleştirmenler bir eser üzerinde fikir beyan ederken sadece eser hakkındaki yargılarını ifşa etmekle kalmazlar. Aynı zamanda eser hakkında konuşma ve yargılama haklarını duyururlar. Fikir açıklamak sanat eseri hakkındaki meşru söylem tekeli için yapılan mücadeleye ve dolayısıyla eserin değerinin üretimine katılmaktır. Dolayısıyla 'icatçı'dan çok 'icatçıyı oluşturanlara' veya 'keşfedenlere' bakmak gerekir. Keşfedenler sanatın karizmatik ideolojisinin inandırmaya çalıştığı gibi gönüllü, karşılıksız bir şekilde sanat tutkusu adına çalışan kayıtsız eyleyciler değildir.

Edebiyat ve sanat alanı her zaman iki temel hiyerarşikleştirme ilkesi arasındaki mücadelenin alanıdır: İlki iktisadî ve siyasî alanda egemen olanların işine gelen başkalarınınca yapılan yasalara ve konan kurallara uyma ilkesidir. İkincisi iktisadî alandan bağımsızlıkla özdeşleşen ve geçici başarısızlığı bir seçim ve başarıyı bir uzlaşma işareti olarak görenlerin savunduğu otonomi ilkesidir (sanat sanat içindir). Edebiyat ve sanat alanı, iktisadî ve siyasî alandan özerk olduğu kadar bir alan olarak mantığını gerçekleştirir. Ama ne kadar bağımsız olursa olsun yine kendisini içeren alanların yasalarından etkilenmeye devam eder. Dolayısıyla edebiyat ve sanat alanında rekabet hâlinde olan üç farklı meşruluk ilkesi ile karşılaşılır: Diğer üreticiler için üreten üreticiler (kendine yeterli özerk 'sanat sanat içindir' dünyası) tarafından bahşedilen tanınma; egemen sınıfsal beğenilere karşılık egemen sınıfın egemen fraksiyonlarınca ve egemenin etik ve estetik dolayısıyla siyasî beğenilerini onaylayan salonlar ve akademi gibi kurumlar tarafından kutsanma. Son olarak kitlelerin tercihi tarafından bahşedilen 'popüler' takdisi savunan meşruluk ilkesi. Metinden daha küçük veya daha büyük birimler üzerinde çalışmak, sosyolojik edebiyat araştırmaları için kurucu sorunlardan birinin metin sorunsalı karşılığını vermektedir. Aslında sorun metnin araştırmaya ne şekilde dâhil edileceği sorunu olmaktan çıkmaktadır: Metin kaybedilirse sıkıntıya girmeye gerek kalmaz. Metnin gözden kaybolması, çok daha küçük veya çok daha büyük birimler üzerinde odaklanmayı -teknikler, ana yönelimler, değişmeceler veya türler ve siteler- üzerinde yoğunlaşmayı mümkün kılar (Şahin, 2007: 54, 55, 58, 76, 77).

Her fert, kendi hesabına yeni bir uydurma yapar. Çevrenin okuyucuların her biri üzerindeki etkisi, gittikçe ferdî farklılaşmaları azaltır. Kitabın okuyucu üzerinde etkisi vardır. Genel düşüncenin yalnız belirtisi değil aynı zamanda yapıcısıdır. Kitap aynı neslin hemen hemen bütün insanlarına bilinçleri, şimdiki veya gelecek ustalık zevkleriyle uyumlu bir içerik verir. Böylece toplumsal grupların fikir veya his hayatında bir düzen, bir birlik kurar.

Evvelâ belli bir anda herkese kendi içindeki düşünce veya duygunun ortak bir formülünü verir. Ortak duygu ve düşünceyi doyurur. Ferdî ayrılıkları ortadan kaldırır, fertlerin özlemlerini tıpkılaştırır, birleştirir. Ortak bilinç oluşturur.

Sonra başarılı bir kitap, sayısız düşünceler, okuyucuların ihtiyaç ve duyguları, belirsiz bir şekilde gerçekleşmek isteyen bütün gizli faaliyetler arasında bir ayıklama yapar. Belli bir anda bütün ferdî dikkatleri aynı amaca yöneltir. Eserin gücü kamuoyunu aydınlatır.

Her eser canlı bir modelin taklididir. Taklit bütünü kucaklamaz. Bir seçimdir. Yazar konunun ruhunu, yaşayan tarafını belirtmeğe çalışır. Her icatçının zevklerine seçişlerine yön veren bir ustalık vardır. Yazar gerçeği kendi zekâ ve anlayış kabiliyetindeki üstünlüğüne göre biçimlendirir. Her eserin kendine has bir temel karakteri olduğu gibi. Bütün sanat iki kelimenin içindedir: Sıkıştırarak canlandırmak.

Kitap, icatçı bir kuvvet olmaktan çok, düzenleyici bir güçtür. Düzen ve uyum sağlayıcı, birleştirici, kayıt altına alıcı bir organdır. Yazar, bir orkestra şefidir. Yazarın yaptığı seslerin

uyumunu sağlamaktır. Herkesin yahut çoğunluğun aynı anda aynı sesi çıkarmasını, aynı hareketi yapmasını, yerinde davranışı göstermesini sağlar (Meriç, 1971, V: 7).

Grup görüşler sistemiyle eserin düşüncesi arasında bir yapı eşdeğerliği vardır. Dünya görüşü "bir topluluğun üyelerine ait zihnî, hissî hatta hareketle ilgili eğilimleri aşırı bir tutarlılığa kavuşturan kavramsal bir genelleme, tutarlı bir sorular ve cevaplar bütünü" demektir. Eserde kendini, somut bir varlıklar ve nesnelere dünyası icat ederek ifade eder (Meriç, 1971, VI: 9).

Ekonomik temelle fikir ve sanat eserleri arasında ilişki olduğu bir gerçektir. Ama ilişki tek taraflı değil dolaylı, karmaşık, örtülüdür. Fikir ve sanat eserinin kendine özgü bir varlığı vardır. İktisadî temel sanat eserinin kendine özgü yapısını değiştirmez (Meriç, 1971, VI: 10).

Edebiyat eserlerinden toplumun yaşayışına göreneklerine ışık tutan bir belge gibi yararlanmak mümkündür. Özellikle toplumsal belgelerin kıt olduğu daha eski çağlara ait çeşitli bilgileri eski çağların sanat eserlerinden elde etmek yoluna gidilebilir. Plautus'un ve Terentius'un zamanında Roma'daki toplumsal hayat devrin yazarlarının eserlerinden çıkartılmağa çalışılabilir. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı romanlarından dönemin İstanbul'undaki yaşayış, görenekler, tipler, kurumlar hakkında bilgi edinilebilir. Edebiyat sosyolojisi çalışmalarında edebiyat eserleri, toplumsal tarih için bir kaynak sayılır ve kaynak olarak kullanılmaktadır (Moran, Tarihsiz: 72). Edebî metinler retorik ölçütlere göre örgütlenmiş tarihî ürünlerdir (Moretti, 2005: 19).

Her edebî eserin taşıdığı fikrî unsur, farklı bir şekilde karşımıza çıkar. Mesela XIX. yüzyıl romancıları edebiyatta realizme kayan bir çizgide birey ve toplum sorunlarına geniş yer vermişlerdir. Balzac, Dostoyevski, Dickens, Tolstoy gibi romancıların eserleri birer tarihî geçit resmini andırır. Balzac'ın eserleri devrindeki profesyonel tarihçi, iktisatçı, istatistikçilerin hepsinin eserlerinden daha öğretici olmuştur (Plehanov, 1962: 119).

Edebiyatın kimlik oluşturma ve yeni bir kimlik inşa etme gücü vardır. Edebiyat milletin oluşumuna en güçlü bir biçimde katılır. Ortak kimliğin aynasıdır (Alver, 2012: 43). Her eser bir belge, yerini başka hiçbir şeyin tutamayacağı bir tanık (Meriç, 1971, VI: 9), anıttır (Wellek vd., 1983: 125).

Bir sanat eseri, unsurları arasında tabii bir bağ olan bir bütündür. Bir toplumun toplumsal gerçeklerini ve ideal edindiği değerleri, öğretici olmaksızın icatçısının bakış açısından sunar. İçinde yaşadığımız kargaşaya bir düzen getirir. Düzen duygusunu içimizde uyandırarak bizi önce kendimizle sonra toplumla barıştıır (Eliot, 1983: 6).

Bir sanat eserinin meydana getirilebilmesi için büyük bir bilgi birikimi gerekir. Sanat eseri diyebileceğimiz bir eser, "geçmiş" in "hâl" ile birleştiği yeni bir birleştirmede yerini aldığı ve yeni bir geleceğe doğru aktığı anlarda oluşturulur. Sanat eseri öz ve biçim bakımından kendine has yenilikler getirerek çağının gerçeğini yansıttığı hâlde gelenek çizgisinden sapmaz (Eliot, 1983: 7).

Şekil bile ferdî değildir. Şair yalnız bir geleneği sürdürmekle kalmaz, çağdaşlarının güzellik kabiliyetlerini, alışkanlıklarını dikkate alır. Çok defa üslûp ve ahenkte yenilik yapmaktansa derinleşmeyi tercih eder. Herkes yazdığı veya okuduğu şiirle beraber içinden eskiden bildiği bir şarkıyı söyler (Meriç, 1971, VI: 9).

Her sanat eseri, niteliği gereği olarak imzasını taşıdığı sanatçının şahsiyetinin üstünde bir kültürün bir kültür çevresinin zevk, duygu ve düşüncelerini ifade eder. Topkapı Sarayı ve Dolmabahçe Sarayı maddî yapı olarak bir saraydırlar. Ancak Topkapı Sarayı bize has duygu, düşünce ve zevk örnekleriyle doludur. Bugün Kur'an-ı Kerim bütün Müslüman milletlerde okunur ama Kur'an okuma yanında mevlit sadece bizim kültürümüze has bir özelliktir (Erkal. 1987: 130).

Edebî sözün değer biçici ve okuru inandırmaya yönelik olma karakteri, kendini en açık edebiyat eleştirisinin retorik geleneğinde en iyi bildiği alanda başta şiirin kraliçesi eğretilme olmak üzere mecaza dayalı söz sanatlarında belli eder. Söz sanatları, söze takılmış estetik süsler, inandırma stratejisinin iyice silikleştiği, kaybolduğu noktalar değildir. Tam tersine tasvirle değerlendirmeyi, olgulara dayalı yargularla değer yargılarını bölünmez bir bütün olacak şekilde kaynaştırmayı sağlayan benzersiz mekanizmalardır (Moretti, 2005: 13).

Eserin okuyucu ve toplum üzerindeki etkileri her zaman içindir. Her edebî eser belli bir politik tavır geliştirir. Hiçbir edebî eser politik bakımdan tarafsız olamaz. Drien la Rochelle şöyle diyor "Benim de siyasî düşüncem var fakat bunu kitaplarıma koymaya hiç çalışmam: Bilirim ki benim elimde olmadan bu düşünce esere yansiyacaktır" (Safa, 1979: 30).

Sanat eseri bir bütündür: Kendi inançlarını, şüphelerini, buhranlarını, ateşlerini, kendi fikirlerini ve şiddetli, aşırı isteklerini başkasına kabul ettirmek için mantık veya telkin, her çareye başvurabilir (Safa, 1979: 31).

### 3. Basım-Yayım-Dağıtım

Matbaa, yazılı eserleri daha önce ulaşamadıkları mekânlarda daha önce ulaşılmamış hızlarla dolaşıma soktu. Elyazısının çok daha geniş yazma sitalerini azaltıp yazıyı standartlaştırdı, seri üretilmiş kitapları birbirine benzer metalar hâline getirdi (Alver, 2012: 70).

Yayın piyasasının oluşumu ve güçlenmesi yazarın eseriyle kurduğu mülkiyet ilişkilerini etkiledi. Himayeye dayalı yazı ilişkileri gevşedi. Eserin sahibi olan ve yazarak geçinen bir yazar figürü ortaya çıktı. Değişme telif haklarının gelişmesi ile yakından ilgilidir. On yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da oluşmaya başlayan kitle tüketim kültürü içinde kitap önemli bir kültürel kapital hâline gelmeye başladı. Ekonomik sermayenin biriktiği kesimler için kitap sahibi olmak diğer kesimlerden ayrılmanın, kültürel ve estetik olarak rafine olmanın işaretlerindendi. Kitabın ekonomik değerinin yükselişi yazar, yayıncı, kitapçı, dağıtımçı gibi kesimlerin haklarının düzenlenmesini gerektirdi. Edebiyatın metalaşması ile telif haklarının ortaya çıkışı eşzamanlı süreçler olarak işledi. Yazar, bir eseri oluşturan bir figür olmaktan bir esere sahip olan bir figür olmaya doğru evrilmeye başladı (Alver, 2012: 71). İlk telif yasası 1710'da İngiltere'de çıktı. Telif yasası ile yayın piyasasının temel aktörlerinin ticarî hakları garantiye alındı. Özel olarak yazar öne çıkarılmadan yazar ve yayıncı hakları birlikte düşünüldü. Sürecin içerisinde yazarlık hukukî bir varlık olarak tescillendi. Hukuk söyleminde yeni bir yazar figürü ortaya çıktı (Alver, 2012: 72).

Yayıncılık dünyasının soğuk savaşı denilebilecek kanon, sansüre göre daha örtük bir iktidar pratiğidir. Sansür resmî kanonun en acımasız pratiklerindendir. Baskı devri, sansür uygulamalarının en yoğun olduğu dönem olarak bilinir. Hiç kesilmeden devam eden sansür uygulamaları darbe dönemlerinde dozajını artırır (Alver, 2012: 145).

Birçok edebiyat çevreleri ideolojik öncüllerle hareket eder. Dışlar, görmezden gelir veya aşırı derecede sahiplenir. Kendisini böylesi kanonik çevrelerden uzak tutmaya çalışan yazarlar bile bir göbek bağıyla edebiyat çevrelerine bağlıdırlar (Alver, 2012: 154). Demokratikleşen ve sivilleşen Türkiye'de kanon uygulamaları eskisi gibi devam etmeyecektir.

Yayımın biricik meselesi bir kişiyi ilgilendiren bir olayı ortaklaşa hayata ulaştırmaktır. Yayım görevini yerine getiren seçim, yapım, dağıtım fiilleri birbirine karşılıklı etkide bulunur. Hem birbirlerine bağlıdırlar hem birbirlerini şartlandırır. Her biri kişi ile toplum arasındaki değişik ilişki şekilleridir (Köseihal, 1964-1966: 3).

Seçim, yayıncının veya vekilinin bir okuyucu topluluğunu aklında canlandırması ve kendisine sunulmuş yazılar arasından topluluğun tüketimine en uygunlarını bir kenara ayırmasıdır. Canlandırmanın çelişen ikili bir niteliği vardır. Bir yandan olabilir okuyucuların istekleri, neler satın alacakları hakkında hüküm yürütülür, işlerin içinde döndüğü topluluğun güzellik, ahlâkî düzeni bilindiğinden okuyucuların zevkinin ne olması gerektiği hakkında bir değer hükmü verilir. Her kitap için satılabilecek bir kitap mıdır, iyi bir kitap mıdır sorularının ancak şüpheli bir uyuşturma ile bile olsa cevabı bulunur (Escarpit, 1968: 71). Yayıncı, yazarın teklifleriyle okuyucunun isteklerini uyuşturmağa çalışır. Okuyucu adına yazarı, yazar adına okuyucuyu etkiler (Köseihal, 1964-1966: 309).

Yayıncı, alışkanlıklar oluşturur. Modalar, züppelikler, bir yazarın kişiliğine tutkunluk doğurur. Yön, sunuş ve konu bakımından ilgi çekici, farklı özellikler taşıyan sınıflara ayrılmış eserler yayınlar (Escarpit, 1968: 72-73). Değişik reklâm teknikleri uygular (Escarpit, 1968: 76). Farklı yollarla okuyuculara etkiler yapar.

Etki için ilk incelemeden yayımın sonuna kadar okuyucu düşünülür. Olabilir sayıları, çeşitleri, görevsel ihtiyaçları ve hele hele ruh hâlleri dikkate alınır. Her şey okuyucuya göre ayarlanır (Escarpit, 1968: 74-75). Teklif edilen yazarla var sayılan veya oluşturulan okuyucular arasında baştan beri kurulmaya çalışılan denge maddî kararlarla ortaya çıkarılır (Escarpit, 1968: 75). Yayıncının rolü ebeninkine benzer. Yayıncı bir çeşit doğurtucu, doğum öncesi danışmanı, yeni doğanların sağlığını bildiren bir uzman, bir eğitim bilimci, bir biçim ve yön vericidir (Köseihal, 1964-1966: 28).

Yayın işi tek bir toplumsal topluluk içinde kapalı devre şeklinde meydana gelir. Muhatap topluluğuna uymayan, topluluk tarafından beğenilmeyen eser başarısızlığa uğrar. Ancak kendileri için hazırlandığı teorik okuyucuların sınırlarını geçen, araştırılmamış ve işaretlenmemiş toplumsal bölgelerde dolaşan kitap, yeni, sürpriz, yedek okuyucular bulabilir (Escarpit, 1968: 80).

Her toplumsal topluluğun kendi ihtiyaçları, kendi edebiyatı vardır. Topluluk cinsiyet, yaş, sınıf üzerine kurulabilir. Dolayısıyla kadın, çocuk, işçi edebiyatından söz edilir. Edebiyat türlerinin her birinin kendi değişik tokuş düzeni vardır. Fakat kitapların iki değişik yerde kullanılmasına, bir düzenden diğer bir düzene ani bir değişimle geçmesine tanık olunabilir (Escarpit, 1968: 83-84).

Bir edebî eserin varlığı ile bir okuyucu topluluğunun varlığı arasında sıkı bir münasebet vardır. Herhangi bir kitapçı vitrinini incelemekle yakındaki bir fakültenin bir caminin bir lisenin bir tiyatrunun varlığı tahmin edilebilir. Vitrindeki kitaplar, çevredeki nüfusun toplumsal, meslekî yapısını kabataslak çizer (Escarpit, 1968: 89).

Bugün Türkiye'de herhangi bir il veya ilçedeki kitapçıların vitrinlerine bakıldığında en çok göze çarpan kitapların üniversiteye hazırlık (ÖYS), lise giriş sınavlarına hazırlık (LGS), çeşitli yabancı dil sınavlarına hazırlık (KPDS, ÜDS, YDS) ve siyasî-sosyal olaylarla ilgili popüler kitaplar (Soner Yalçın'ın "Efendi" adlı kitabı vs.), popüler romanlar ve özellikle Sistem Yayıncılık'ın piyasa sürdüğü "Başarı Kazanma" ve "Mutlu Olma Yolları" tarzındaki kitaplar oldukları görülür. Eserler, Türkiye'deki kitap durumu hakkında yeterince fikir verebilir (Alver, 2012: 314).

"Değerli romanlar satan kitap evleri (...) birkaç benzerleri dışında olan bir yana emekçi ile aynı devrede bulunmazlar." Emekçi, günlük yolunda gazete satıcısının kulübesini, tütüncüyü, tek fiyatlı mağazayı, gezici gazeteciyi bulur ve bir ihtimal okuduklarını buralardan satın alır.

Bir mahalledeki orta çaptaki kitap evi ile civardaki gazete satıcısı veya tütüncü gibi satış noktalarının vitrinlerini karşılaştırmak ipuçları verir. Toplumsal yelpazeleri çok açık polis romanları, "100.000'ler duvarı" nı aşmış en çok satan kitaplar, edebiyatın büyük klâsiklerinin ucuz baskıları gibi eserler iki sergilemede görülebilir (Escarpit, 1968: 90-91).

#### 4. Okuyucu

Okuyucu grupları veya yığınları toplum biliminin meseleleri şunlardır:

- 1- Okuyucu, okuyucu grupları
- 2- Okuyucu esere niçin bağlanır veya bağlanmaz?
- 3- Başarının sebepleri
- 4- Eleştirici meseleleri (Kösemihal, 1964-1966: 33).

Bir kitap tek kişi için yazılmaz. Kitabın okur gurubu vardır. Gurup edebî eseri amaç olarak okur (Ayyıldız, 1996: 33). Fayda yerine ihtiyaca cevap bekler. Her şeye rağmen bir edebiyat eseri okuyucuyu diyaloga bir yabancı gibi sokar.

Okur gurupları farklılık gösterir. Edebî okur nüfusu üstün okuyucudur. Genellikle yaş ilerledikçe erkeklerin ve kadınların okumaları edebîleşir. İnsanları dünyalarına estetik endişelerle çeken güzel sanatlardan yalnız edebiyattır. Okurun hürriyetini kendine bağlayıp duygularını disipline eder. Okuyucu guruplarını çevre, kültür seviyesi, yaş, cinsiyet, fikri ve hissi yapan seviyeler belirler (Ayyıldız, 1996: 34). Eserin belirlenmesinde muhtemel okuyucu sayısından önce okurun çeşidi, ihtiyacı, ruhî yapısı dikkate alınmalıdır.

Dağıtım okuyucu topluluğunun varlığına sıkı sıkıya bağlıdır. Okuyucu kitlenin durumu mercek altına alınmalıdır. Okuma yazma bilen veya yükseköğrenim görmüş bile olsa dün olduğu gibi bugün milyonların okumadığı hele ülkemizde acı bir gerçektir. Okuyucuların farklı eğilimleri vardır (Ayyıldız, 1996: 35).

Kitabı para vererek alan bir okuyucu kitlesi oluşmuşsa yayın nüfusu dengelidir, sağlıklıdır. Edebiyat sosyolojisi, okuyucuların benzeşen özelliklerini benzeşen eğilimlerini arar, hükme bağlar (Ayyıldız, 1996: 36). Okuyucu guruplarının okuduğu yayınlara göre sınıflandırılması edebiyat sosyolojisinin konusudur. Lise çağındakiler, yalnız yaşayanlar, kadınlar gurup oluştururken okunan eserler farklılaşır.

Toplumun sosyal tabakaları zevklerin tabakalaşmasını gerektirir. Eğilim olarak üst sınıfların zevk ölçüleri alt tabakaları etkiler. Zaman zaman folklor ve ilkel sanatta olduğu gibi tersi bir yönelim görülebilir. Her sınıf kendi estetik ölçüsünü belirleyerek (Ayyıldız, 1996: 39) bir başka katmana geçebilir. Yaş, meslek ve mensubiyetler zevk anlayışını etkiler. Moda, okuyucu için önemli bir etkidir. Estetik tercih, yazarı olduğu gibi bazen okuyucuyu bohem boyutuyla toplumdaki soyutlayabilir. Özellikle bohem hayat sosyolojik bir maraz olarak incelenmelidir.

Okurların eserden etkilenme şekline bakılmalıdır. Gençler yaşlılara göre daha fazla etkilenir. Piyasa edebiyatından ucuz televizyon dizilerine kadar halkın ilgisini gerçek sorunlardan uzaklaştırmak, halkı uyutmak için ortaya çıkan çeşitli örnekler okuru etkiler. Bazen piyasa edebiyatı gibi magazin edebiyatı okur kitlelerini etkileyebilir. Çağımızda yoğun stres yaşayan insanların gevşemeye rahatlamaya ihtiyaçları olduğundan edebî bir eser yerine anlamak için çaba harcamak gerektirmeyen piyasa edebiyatına yöneldikleri gözlenir. İnsan ilişkilerinde olduğu gibi kitaplarla ilişkide beğeniler değişir. Mesela kimi insan sadece polisiye romanları okur (Ayyıldız, 1996: 40).

Edebiyat sosyolojisi hangi durumlarda okurun neyi okuduğuyla ilgilenir (Ayyıldız, 1996: 36). Edebiyat sosyolojisinin temel meselelerinden biri okuyucunun neyi, nasıl okuduğu, nasıl etkilendiği, hangi oranların olduğunun belirlenmesidir. Edebiyat sosyolojisi edebiyatın hitap ettiği kitle ve toplum üzerinde yaptığı etkiyi inceler, belirlemeye çalışır (Ayyıldız, 1996: 33).

Bütün okuyucu gruplarını içine alan edebiyat eserleri çok seyrekler. Her edebiyat eserinin ancak belirli sayıda bağlı okuyucusu olabilir. Herhangi bir edebiyat eseri çeşitli okuyucu gruplarından yalnız bir kısmını ilgilendirir. Okuyucu grupları ülkeden ülkeye çağdan çağa hatta aynı ülkede kısa bir zaman içinde çoğalabilir, azalabilir. Bir eser geçici olarak veya büsbütün okuyucu gruplarını kaybedebilir (Köseihal, 1964-1966: 34).

## Kaynaklar

### I. Kitaplar

- ALVER, K. (Editör), (2012). *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Hece Yayınları, Eklerle 2. Baskı.
- AYYILDIZ, M., (1996). *Alev Atlı Örneğinde 1980 Sonrası Türk Romanında Entelektüel Popülizm ve Sosyal Değişme*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Doktora, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yavuz Demir, Samsun.
- BANARLI, N. S. (1948). *Edebî Bilgiler*, 4. b., İstanbul.
- BENNETT, A. (2005). *The Author*, London: Routledge.
- ELIOT, T. S. (1983). *Edebiyat Üzerine Düşünceler* (Çeviren: Sevim Kantarcıoğlu), Ankara.
- ERKAL, E. M. (1987). *Sosyoloji* (Toplum Bilimi), İlaveli 3. b., İstanbul.
- ESCARPIT, R., (1968). *Edebiyat Sosyolojisi* (Çeviren: Âli Türkay Yazıcı), İstanbul.
- FOULQUIEU, P. (1991) *Varoluşçuluk*, Çev. Yakup Şahan, İletişim Yay.
- GOLDMANN, L. (2005) *Roman Sosyolojisi*, Derleyen ve Çeviren: Ayberk Erkey, Ankara: Birleşik Yay.
- GÜLLÜLÜ, S. (1982) *Ortaokul Türkçe Kitapları İçeriğinde Ulusal Karakter Modernlik - Geleneksellik*, (Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe-Sosyoloji Bölümü Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum.
- İZZETBEOVİÇ, A. (1987). *Doğu ve Batı Arasında İslam*, Çev. Salih Şaban, İstanbul: Nehir Yay.
- KARPAT, K. H. (1971). *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, 2. b., İstanbul.
- MANGUEL, A. (2001). *Okumanın Tarihi*, Çev. Füsün Elioğlu, İstanbul: YKY.
- MORAN, B. (Tarihsiz). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, Genişletilmiş 7. b., İstanbul
- MORETTİ, F. (2005). *Mucizevi Göstergeler*, Çev. Zeynep Altok, İstanbul: Metis Yay.
- ÖZDENÖREN, R. (1986). *Ruhun Malzemeleri*, İstanbul: Risale Yay.
- PLEHANOV, G. V. (1962). *Sanat ve Sosyalizm*, İstanbul: Sosyal Yay..
- SAFA, P. (1979). *Sanat Edebiyat Tenkit*, 4. b., İstanbul.
- ŞAHİN, M. M. (2007). *Edebiyatın Sosyolojisi: Metin, Tarih, Dünya (Jameson/ Bourdieu/Moretti-Tanpınar)*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TURAL, S. K. (1982). *Zamanın Elinden Tutmak*, 1. b., İstanbul.
- WELLEK, R. ve Warren, A. (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri* (Çeviren: Ahmet Edip Uysal), 1. b., Ankara.

### II. Makaleler

- MERİÇ, C. (1976). *Edebiyat Tarihi ve Sosyoloji I*, Hisar, Sayı: 154.
- MERİÇ, C. (1976). *Edebiyat Tarihi ve Sosyoloji II*, Hisar, Sayı: 155.
- MERİÇ, C. (1971). *Edebiyat Tarihi ve Sosyoloji III*, Hisar, Sayı: 85.
- MERİÇ, C. (1971). *Edebiyat Tarihi ve Sosyoloji IV*, Hisar, Sayı: 86.

MERİÇ, C. (1971). *Edebiyat Tarihi ve Sosyoloji V*, Hisar, Sayı: 87.

MERİÇ, C. (1971). *Edebiyat Tarihi ve Sosyoloji VI*, Hisar, Sayı: 89.

KÖSEMİHAL, N. Ş. (1964-1966). *Edebiyat Sosyolojisine Giriş*, Sosyoloji Dergisi, Sayı: 19-20, İstanbul.

ÖZDEMİR, M. (1977). *Edebiyat ile Sosyoloji ve Ekonomi İlişkileri*, Ankara Ticaret Odası Dergisi, Sayı: 9-10, İstanbul.